

12. *Modernising Company Law and Enhancing Corporate Governance in the European Union - A Plan to Move Forward: Communication from the Commission to the Council and the European Parliament*, COMM (2003) 284 final. – Brussels: Commission of the European Communities, 2003. – 29 p. 13. *Report of the High Level Group of Company Law Experts on a Modern Regulatory Framework for Company Law in Europe*. – Brussels: Commission of the European Communities, 2002. – 161 p.

Надійшла до редакції 15.10.2003 р.

УДК 347.457

В.Л. Яроцький канд. юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

МЕХАНІЗМ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИПУСКУ Й ОБІГУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ: ОСОБЛИВОСТІ І СПІВВІДНОШЕННЯ З ІНШИМИ ЗАСОБАМИ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

Дослідження загальної проблеми, пов'язаної з визначенням особливостей функціонального призначення цінних паперів у механізмі цивільно-правового регулювання відносин у сфері їх випуску й обігу, було б неповним без поглибленого вивчення його співвідношення з іншими засобами правового впливу. Зокрема, аналізу підлягають особливості співвідношення вказаного механізму з методом і галузевим режимом цивільного права як галузі приватного права. Крім цього, окремою проблемою є доцільність і межі застосування державою публічно-правових засобів впливу на відносини, які складаються у приватноправовій сфері взагалі і соціально-правові зв'язки, пов'язані з випуском та обігом цінних паперів, зокрема. Вивчення деяких аспектів указаних проблем як таких, що не були предметом окремого дослідження в цивілістиці, визначає цілі даної статті.

Розгляд специфіки досліджуваного механізму шляхом аналізу правових форм, які визначають його функціональні особливості, включаючи як діяльність держави, так і дії самих учасників розглядуваних відносин, дозволяє звернути увагу на зв'язок механізму й методу цивільно-правового регулювання. Він відзначається на рівні досліджень, здійснених правознавцями у галузі як інструментальної теорії права, так і цивілістики. Аналізуючи критерії розмежування окремих галузей права, С.С. Алексеев акцентує увагу на вирішальному значенні для кожної з них властивих їм *методу й механізму правового регулювання*, віддаючи визначальну роль предмету правового регулювання [1, с. 245 – 247]. Їх зв'язок відмічає і В.Ф. Яковлев, зауважуючи наступне: "Риси, що характеризують правове становище суб'єктів, виявляються у

вигляді ознак цивільно-правового методу в механізмі правового регулювання та в його елементах, зокрема, в елементах правовідносин” [10, с.66]. Аналізуючи зв'язок методу й механізму цивільно-правового регулювання, науковець підкреслює їх самостійне значення. “Водночас було б неправильним ототожнювати зовнішні ознаки цивільно-правового методу в елементах механізму цивільно-правового регулювання із самими рисами методу цивільного права” [10, с.67], – відзначає він. Як приклад такого необґрунтованого ототожнення він зазначає випадки, “... коли як ознаки методу визначають навіть не особливості елементів механізму правового регулювання, а самі елементи – наприклад, юридичні факти” [10, 67, 68]. У своїх міркуваннях В.Ф. Яковлев оперує категоріями “механізм правового регулювання” і “механізм цивільно-правового регулювання”, використовуючи їх в однаковому контексті. Друге з наведених словосполучень указує на вузькогалузеве термінологічне застосування міжгалузевої за своїм значенням правової категорії. З огляду на викладене, слід відмітити функціональний зв'язок методу і механізму цивільно-правового регулювання відносин, що становлять предмет цивільного права. Завдяки цивільно-правовому методу як способу (точніше, сукупності способів) впливу на особисті немайнові і майнові відносини забезпечуються взаємодія всіх елементів і послідовний розвиток стадій механізму цивільно-правового регулювання і в остаточному підсумку той правовий ефект, на досягнення якого спрямована його дія.

Механізм цивільно-правового регулювання досліджуваних відносин пов'язаний з галузевим режимом цивільного права як галузі права. Виділяючи як особливість кожної галузі наявність особливого юридичного режиму, що характеризує те, як, якими способами – через дозволи, заборони, зобов'язування – здійснюється правове регулювання, С.С. Алексєєв відзначає, що цивільне право тяжіє до дозволів [2, с.45]. Погоджуючись із цим міркуванням, слід зазначити, що з урахуванням концептуальних положень нового ЦК України, регламентаційний вплив, забезпечуваний взаємодією всіх елементів структури цивільно-правового регулювання, не повинен сковувати ініціативи суб'єктів цивільного права. Зайва детальна регламентація відносин, що складаються у сфері випуску й обігу цінних паперів, забезпечувана нормами, що становлять нормативну основу механізму їх цивільно-правового регулювання, суперечила б характерному для цивільного права як галузі юридичному режиму загальнодозвільної спрямованості. У цьому зв'язку висновок С.С. Алексєєва про те, що цивільне право тяжіє до дозволів, видається занадто обережним. З огляду на диспозитивність і загальнодозвільну спрямованість галузевого режиму цивільного права до-

зволи в ньому домінують над заборонами й зобов'язуваннями. Дозволи є домінуючими й при характеристиці способів цивільно-правового регулювання, що визначають взаємодію і дієвість механізму регламентаційного впливу на відносини, що складаються у сфері випуску й обігу цінних паперів.

Розглядаючи особливості механізму правового регулювання, В.М. Горшенюв пропонував вивчати його "з погляду "зовнішньої" організації й безпосереднього вираження його управлінської природи, коли за предмет дослідження беруться організаційні сторони (форми) правового регулювання, вся сукупність правових форм діяльності держави і громадських організацій (тобто структура правового регулювання)" [5, с.56]. З урахуванням універсальності й міжгалузевого значення досліджень, здійснених правознавцями інструментальної теорії права, зазначений підхід застосовується й при визначенні особливостей механізму цивільно-правового регулювання розглядуваних відносин. Специфіка структури правового регулювання відносин у сфері випуску та обігу цінних паперів полягає у наявності серед основних її елементів правових форм організаційно-контрольного впливу держави на ці відносини, забезпечення здійснення якого визначене компетенцією спеціально створеного органу – Державної комісії із цінних паперів і фондового ринку. Її діяльність у царині випуску і обігу цінних паперів характеризується використанням комплексу засобів впливу на досліджувані відносини, що можуть бути не тільки організаційно-контрольними, а й дозвільними, охоронними і обмежувальними. Ці засоби в більшості випадків мають публічно-правовий характер. Привнесення в приватно-правову сферу й використання публічно-правових засобів правового упорядкування розглядуваних відносин в обумовлених їх властивостями межах іноді є неминучим. Разом із тим, допустимість їх привнесення у приватноправову сферу являє собою певну проблему.

Деякі цікаві міркування стосовно порушеної проблеми висловив В.О. Лапач. Він відзначає, що "в методі цивільного права при абсолютній перевазі загальних дозволів, завжди були й будуть присутні й заходи обмежувального характеру, і розпорядження, і прямі заборони" [6, с.138]. Надалі він дійде висновку, що "сполучення таких праворегуючих засобів у відповідних пропорціях і дозуваннях залежить від розв'язуваного завдання, однак навіть повне домінування методу розпорядження у встановленні юридичних режимів окремих проявів об'єктів цивільних прав не виводить дану предметну галузь із сфери цивільно-правового методу, оскільки для правової галузі первинні все ж відносини предмета правового регулювання"[6, с.138].

Погоджуючись із цим висновком, слід зазначити, що деякі відносини, що становлять предмет цивільного права, можуть зазнавати регламентаційного впливу з використанням засобів правового регулювання, не властивих для наявних у приватноправовій сфері методу й механізму цивільно-правового регулювання. Зокрема, така царина правового регулювання, як відносини, що виникають на ринку цінних паперів, зазнає одночасно регулятивного впливу як приватноправових, так і публічно-правових засобів. Нам видається методологічно помилковим розглядати публічно-правові засоби правового регулювання, що забезпечують регламентацію досліджуваних відносин, у межах сфери дії методу й механізму цивільно-правового регулювання. Допустимість паралельного використання приватно- і публічно-правових засобів правового регулювання висловлена в науковій цивілістичній літературі. Як фундаментальні лінії сучасного правового розвитку, виражені в цивільних законах нового покоління, С.С. Алексєєв відзначає: "самостійні приватноправові і публічно-правові елементи, які підкорюються "своїм" режимам юридичного регулювання й поміщені "разом" в ім'я глибоких соціальних завдань, засад солідарності" [3, с.150]. Можливість їх одночасної результативної дії свідчить про комплексність регламентаційного впливу національної правової системи України в цілому на деякі найбільш важливі групи суспільних відносин (зокрема, на ті, що виникають на ринку цінних паперів). Варто погодитися з думкою Л.В. Панової, яка обґрунтовано вказує на наявність особливостей правового регулювання таких відносин, що відрізняє його від інших ринків [7, с.6]. Будучи сегментом цивільного обороту (з урахуванням тенденції домінування серед суб'єктів господарювання акціонерних товариств і високої питомої ваги акцій у структурі цінних паперів) фондовий ринок у той же час істотно впливає на економіку держави, визначаючи її політичну стратегію. Це зумовлює допустимість застосування комбінованих засобів правового регулювання відносин на ринку цінних паперів і розмаїтості форм діяльності держави в даній сфері. Необхідність державного регулювання відносин у царині функціонування індустрії цінних паперів у тісній взаємодії з її представниками відзначається й у науковій літературі [Див.: 8, с.6].

Можливість здійснення державного контролю в розглядуваній сфері закріплено в Законі "Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні" від 30 жовтня 1996 р., № 448/96-ВР [4, 1996.-№51, ст.292]. Його преамбула передбачає, що "цей Закон визначає правові основи здійснення державного регулювання ринку цінних паперів, державного контролю за випуском і обігом цінних паперів та їх похідних в Україні". Форми державного впливу на відносини, що склада-

ються на ринку цінних паперів і мають організаційний характер, передбачені положеннями ст. 2 зазначеного Закону. Вони полягають у забезпеченні реалізації єдиної державної політики у сфері випуску й обігу цінних паперів та їх похідних, створенні умов для ефективної мобілізації й розміщення учасниками ринку цінних паперів фінансових ресурсів з урахуванням інтересів суспільства, недопущенні монополізації і створенні умов розвитку добросовісної конкуренції на ринку цінних паперів, а також у вжитті інших заходів.

Форми діяльності держави, що мають охоронний характер, передбачені Конституцією України, положеннями ЦК України і статтями 2, 3 зазначеного Закону. Аналізуючи положення вказаних статей, до них слід віднести: а) забезпечення конституційних гарантій недоторканності права власності на цінні папери; б) здійснення захисту прав учасників фондового ринку юрисдикційними органами; в) створення системи захисту прав інвесторів; г) забезпечення рівних можливостей для доступу емітентів, інвесторів і посередників на ринок цінних паперів та ін. Необхідним доповненням державних заходів забезпечення охорони прав та законних інтересів суб'єктів досліджуваних відносин є законодавче закріплення, визнання й забезпечення їх права на здійснення неюрисдикційних способів захисту. Наприклад, можливість притримання документарних цінних паперів до моменту повної їх оплати може бути додатковою гарантією забезпечення прав і законних інтересів їх продавця.

Стаття 3 названого Закону України встановлює деякі форми державного регулювання ринку цінних паперів, які визначають особливості нормативної основи механізму цивільно-правового регулювання розглядуваних відносин. Однією з таких форм є нормотворча діяльність уже згадуваної Державної комісії із цінних паперів і фондового ринку. Визначення співвідношення меж втручання цього державного органу у регламентацію відносин, що виникають у царині випуску та обігу цінних паперів, а також ступеня участі самих їх учасників у цьому процесі на піднормативному рівні також є частиною досліджуваної проблеми. Важливо, як вбачається, відмітити обґрунтованість міркувань Р.О. Халфіної щодо цього. Розглядаючи межі використання відомчих нормативно-правових актів у забезпеченні правового регулювання суспільних відносин, вона застерігає про небезпеку "лавини необґрунтованих суперечливих відомчих інструкцій і постанов" [10, с. 201.-232]. Її побоювання видаються виправданими: адже зайва детальна регламентація відносин у цій сфері з боку названої Комісії може призвести до істотного обмеження ступеня участі суб'єктів цивільного права у процесі саморегулювання розглядуваних відносин.

Державне регулювання цих відносин здійснюється також за допомогою встановлення заходів дозвільного характеру. Це, зокрема, видача спеціальних дозволів (ліцензій) на професійну діяльність на ринку цінних паперів, а також реєстрація випусків (емісій) цінних паперів та інформації про їх випуск. Установлені в рамках державного регулювання досліджуваних відносин заходи контрольного характеру, що також не розглядаються як властиві для приватноправової сфери, закріплені в ст. 3 аналізованого Закону. Вони полягають у забезпеченні контролю за: (а) достовірністю інформації, наданої емітентами і особами, що здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів; (б) додержанням антимонопольного законодавства на ньому; (в) системами ціноутворення на ринку цінних паперів діяльністю осіб, які обслуговують випуск та обіг останніх, тощо. Зазначені заходи, як видається, також належать до публічно-правових засобів правового впливу на відносини, що розглядаються.

Викладене дозволяє зробити наступні висновки. Структура цивільно-правового регулювання відносин у сфері випуску й обігу цінних паперів має суттєві особливості. Законодавче закріплення можливості застосування для регламентації досліджуваних відносин публічно-правових способів правового регулювання обумовлено їх значущістю для суспільства і є атиповим для приватноправової сфери. Крім цього розширення меж втручання держави в регламентацію досліджуваних відносин шляхом видання відомчих нормативно-правових актів автоматично призводить до обмеження застосування в механізмі їх цивільно-правового регулювання питомої ваги правових засобів, які забезпечують їх саморегулювання, що не може визнаватися доречним. Небажаність зайвої детальної регламентації досліджуваних відносин полягає в обмеженні свободи розсуду їх учасників у встановленні і здійсненні суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, які становлять зміст правовідносин, заснованих на оформленні й видачі цінних паперів. У приватноправовій сфері суспільних відносин це видається неприпустимим. Вирішення порушеної проблеми вбачається в законодавчому встановленні для Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку оптимального обсягу повноважень у царині нормотворчості, обмежених відповідними напрямками правового регулювання. Ці заходи не можуть визнаватись дійовими без одночасного розширення можливостей суб'єктів досліджуваних відносин, що складаються на ринку цінних паперів, у забезпеченні їх саморегулювання. Одним із шляхів вирішення порушеної проблеми може бути розширення компетенції саморегулювальних організацій ринку цінних паперів шляхом делегування їм повноважень відповідно до вказівок п. 53 Положення про саморегулю-

ну організацію ринку цінних паперів, затвердженого наказом Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку від 23 грудня 1996 р., № 329 [9, с.873].

Дослідження деяких проблем припустимості, доцільності й меж застосування у приватноправовій сфері публічно-правових засобів правового регулювання розглядуваних відносин дозволяє накреслити перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Зокрема, поглибленому вивченню підлягає комплекс приватноправових засобів забезпечення функціональності й дієвості механізму цивільно-правового регулювання відносин у сфері випуску й обігу цінних паперів в Україні.

Список літератури : 1. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2-х т. – Т.2.-М.: Юрид. лит., 1982. -360 с. 2. Алексеев А.А. Право : азбука – теория – философия : Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – 712с. 3. Алексеев С.С. Избранное. – М.: Статут, 2003. – 479с. 4. Відомості Верховної Ради України. 5. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М.: Юрид. лит., 1972. – 256с. 6. Лапач В.А. Система объектов гражданских прав: Теория и судебная практика. – С-Пб.: Юрид. центр ПРЕСС, 2002. – 542с. 7. Панова Л.В. Проблеми правового регулювання ринку цінних паперів в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, – 2002. – 19с. 8. Регулирование рынков ценных бумаг в США // National Associations of Securities Dealers, Inc// К.: Юрінком Інтер, 1993. – 367с. 9. Фондовый рынок Украины: правовое регулирование. – Ч.II. – Нормативні документи ДКЦПФР. – К.: Укр. ін. розвитку фонд. ринку, 2001. – 974с. 10. Халфина Р.О. Право как средство социального управления.-М.: Юрид. лит., 1974.-351 с. 11. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений: Учебное пособие. – Свердловск.: Изд.-во Сверд. юрид. ин., 1972. – 210с.

Надійшла до редакції 15.10.2003 р.

УДК 347.44

**О.В. Полтавський, ад'юнкт
Національний університет
внутрішніх справ, м. Харків**

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДСТАВНИЦЬКУ ПРИРОДУ ВІДНОСИН У ДОГОВОРІ МОРСЬКОГО АГЕНТУВАННЯ

Як різновид приватної підприємницької діяльності, морське агентування в Україні має недовготривалу історію, що є, на наш погляд, однією з причин недосконалості законодавчого регулювання правовідносин, які виникають у цій сфері і втілюються у форму відповідного договору, за яким відповідно до ч. 1 ст. 116 Кодексу торговельного мореплавства України (далі – КТМ України) [2; 1995.-№ 48.-Ст. 349], одна сторона (морський агент) зобов'язується за винагороду надавати іншій (судновласнику) послуги в галузі торговельного мореплавства. У